

ЯКІВ ЧЕПІГА ПРО ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО УЧНІВ ЯК ПРОВІДНИЙ ПРИНЦИП ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито ідеї видатного українського педагога, психолога, громадського діяча Якова Чепіги (1875–1938) стосовно індивідуального підходу до учнів у поєднанні з іншими принципами шкільної освіти. Погляди педагога актуалізуються в умовах розбудови особистісно орієнтованої системи освіти в Україні.

Ключові слова: Яків Чепіга, шкільна освіта, індивідуальний підхід до учнів, українська педагогічна думка.

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності України в умовах державотворення та інтенсивного реформування освітньої галузі в руслі європейських пріоритетів педагогічна наука приділяє велику увагу пошуку нових форм організації навчального процесу, що повною мірою враховували б розумові здібності, нахили та інтереси школярів. З огляду на це набувають актуальності погляди педагогів минулого. Суспільно-політичні зміни в Україні початку 90-х років ХХ ст. відкрили можливість вивчати спадщину педагогів, життя і діяльність яких через заборону в радянську добу були не відомі широкому загалу. До таких персоналій належить Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч (1875–1938), ідеї якого значною мірою вплинули на розвиток педагогічної науки в Україні. У свій час він був знаним педагогом не лише в Україні, а й за кордоном. Проте його доля виявилася трагічною: тернистий шлях від учителя до відомого вченого, визнання за життя і довга реабілітація імені після смерті. Людина, яка самовіддано працювала на освітянській ниві, стала жертвою сталінської тоталітарної системи. Нині його ім'я повертається в науковий простір.

Історіографічний огляд свідчить, що різноманітним аспектам науково-педагогічної спадщини та життєвого шляху Я. Чепіги присвятили свої публікації сучасні вчені (Л. Березівська, С. Болтвінець, І. Зайченко, В. Марочко, О. Сухомлинська та ін.). Його педагогічні погляди та просвітницьку діяльність висвітлено в дисертаційних дослідженнях (Л. Ніколенко, 2000; О. Щербакова, 2009; Н. Богданець-Білокаленко, 2015). Як бачимо, науковці вивчають творчість Якова Феофановича. Його праці введено до наукового обігу. **Мета статті** – розкрити ідеї Я. Чепіги стосовно індивідуального підходу до учнів як провідного принципу шкільної освіти.

Результати теоретичного дослідження. Безперечно, педагогічна спадщина Я. Чепіги не втратила своєї значущості й потребує подальшого вивчення. Це понад 150 праць. Наукові інтереси вченого-педагога характеризувалися всебічністю, різноплановістю й широкомасштабністю. Він досліджував проблеми педології, теорії навчання й виховання, зокрема молодших школярів, методики викладання деяких предметів, а також історії освіти. Я. Чепіга написав підручники для початкової школи й освіти дорослих, методичні посібники для вчителів, книжки для дошкільних закладів і дитячих бібліотек тощо. Його статті побачили світ на сторінках періодичних видань першої третини ХХ ст.: "Світло", "Учитель", "Педагогічний журнал" (Коломия), "Українська хата", газета "Рада", "Літературно-науковий вісник", "Ілюстрована Україна", "Вільна Українська Школа", "Соціальне виховання", "Шлях освіти", "Радянська освіта" та ін.

Розглянемо ідеї Я. Чепіги, якому довелося жити і творити в різних суспільно-політичних умовах (імперська доба, роки Української революції, радянська доба), стосовно індивідуального підходу до учнів як провідного принципу шкільної освіти. У ході історико-педагогічного студіювання використувалися такі взаємопов'язані методи дослідження: пошуково-бібліографічний, персоналістично-біографічний, хронологічний, герменевтичний, аксіологічний.

Знаний український педагог, психолог і громадський діяч Я. Чепіга у праці "Грунтовні принципи нормальної школи" (1911) визначив підвалини, на яких повинна будуватися школа. Вона має бути народною, національною, природною, вільною і реалістичною: "... народна правдива школа може бути витворена тільки в дусі нації, її мови, її історії, звичаїв, її переказів, її культури, її духовної творчості, і тільки така школа не відрве дитину від її дійсного ґрунту..." [3, с. 25]. Народ може зміцнити свої сили, досягнути матеріального добробуту й високої культури тільки тоді, коли матиме народну національну школу. Завдання школи – підтримувати природний розвиток учнів. А ще вона має бути реалістичною: готувати вихованців до реального життя й не обмежуватися книжними знаннями.

Підсумком багаторічних роздумів ученого щодо створення національної школи став Проект української школи (1913), написаний ним у відповідь на звернення редакції журналу "Світло" до педагогічної громадськості. У передмові Я. Чепіга наголошував на необхідності запровадити природну

школу, де дитина здобуватиме справжню освіту, а не сурогат, шкідливий для її духовного розвитку та народної культури. Він сформулював вимоги до нової української школи:

- 1) у створенні її повинно брати участь усе українське вчительство;
- 2) школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас;
- 3) важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі й розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку;
- 4) школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав дитини, вільного і нормального розвитку її фізичних і духовних сил. індивідуальних [5, с. 36-37].

У статті "Соціалізація народної освіти" (1917) Я. Чепіга гостро критикував царську систему шкільної освіти: "Всюди панує примус, зневага до природних і правових вимог, всюди панує темрява. Народної освіти не було, як не було й справжньої народної школи. Це були казенні будинки, з казенними програмами і "футлярними" людьми-чиновниками, яким було байдуже до переживань дитини, до прав народу на освіту" [6, с. 146]. Цю ідею він розвинув і в статті "Віджилі форми старої школи й нова трудова соціалістична школа-комуна" (1919), де негативно оцінив "класово імперіалістичну політику" царату, котра "школу обергала в пекло, в якому душа народна виварювалась у казанах патріотичного і поміщицько-буржуазного гатунку", а "учні, ці індивідуальні, різнобарвні істоти, підганялись під один кшталт, під одну отару однієї масті, одного зросту, одного вигляду" [1, с. 206-207]. Я. Чепіга висловив міркування, що "російсько-українська революція" (припускаємо, що він мав на увазі Жовтневу революцію 1917 р., яка відбулася в Росії, та Українську революцію, що розпочалася восени 1917 р. в Україні) зруйнувала "картковий дім схоластичної школи", а "рівність, братерство, громадська праця увійшли в школу й оповили вінком життя дитини в ній" [1, с. 208]. У новій школі, на думку педагога, мала культивуватися замість класового принципу "природа дитини зі всіма звичками й інстинктами" [1, с. 207].

Аналіз праць ученого-педагога свідчить, що він розглядав індивідуальний підхід до дитини в поєднанні з іншими принципами шкільної освіти, без яких його реалізація була неможливою. Загалом Я. Чепіга, характеризуючи шкільну освіту за царату як класову (поділ освіти для бідних і багатих), доводив необхідність доступності освіти для всіх станів та її обов'язковості [6, с. 147]. Він виступив проти диференціації за становою ознакою [9, с. 134].

Важливим, на думку педагога, принципом шкільної освіти, від якого безпосередньо залежить індивідуалізація навчання, є безплатність навчання, підручників, приладдя та харчування в початковій і середній школі. Шкільне навчання не повинно залежати від гаманця батьків [6, с. 148-149]. Аргументуючи принцип світськості шкільної освіти, Яків Феофанович переконував, що "свобода совісті дає батькам право виховувати своїх дітей у вірі, якої вони додержують", тобто пропонував диференційований підхід у реалізації наведеного принципу [6, с. 151]. Принцип націоналізації шкільної освіти він тлумачив як рівне право всіх національностей на освіту рідною мовою.

Я. Чепіга серед виявлених ним недоліків схоластичної школи за царату ("бездіяльна і пасивна", "рутинна і консервативна") найістотнішим вважав той, що вона була "чужа індивідуальності дитини". Саме тому, на його думку, школа має ґрунтуватися ще й на трудовому принципі, тобто "дитина мусить працюючи вчитись і навчаючись працювати", а отже, потребує нових форм, методів і прийомів [4, с. 168-170].

Педагог у брошурі "Вільна школа, її ідеї й здійснення їх у практиці" (1918), розвиваючи ідею вільної школи ("поєднання виховання й освіти з природою дитини"), доводив необхідність "задоволення індивідуальних нахилів інтелекту" для духовного розвитку дитини, бо "дитинство – найпродуктивніший період для здобування конкретних ідей і для складання асиміляцій з даних фактів" [2, с. 156-157]. На його переконання, у школі мають бути створені умови для реалізації "дитячих нахилів і прагнень", а тому потрібно дозволити школярам "вибирати науки, що їм найбільше подобаються, з тих, котрі їм пропонують педагоги" [2, с. 158]. Наведений факт свідчить про те, що педагог наполягав на побудові навчального процесу з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів учнів.

Характерно, що Яків Феофанович глибоко вивчав зарубіжний досвід. Так, аналізуючи педагогічний досвід Західної Європи й Америки, зокрема школи А. Фарія в Б'єржі (Бельгія), він виокремив позитивні аспекти її діяльності. Навчальні програми цієї школи будувалися на "природному ході розумового розвитку дитини", її "потребах, потягах, цікавості до знань" [7, с. 189]. Цікавою формою реалізації індивідуального підходу до дитини в школі Фарія були рухомі класи, а саме поділ учнів за їхніми здібностями і знаннями. Один і той самий учень міг перебувати залежно від предметів у різних класах. Наприклад, у 6-му класі з французької мови, у 5-му – з англійської, в 4-му – з арифметики. Важливо, що навчальний план не був сталим і міг змінюватися. Навчальні предмети ділилися й вивчалися за триместрами, що давало змогу пристосовувати навчання до умов зовнішнього середовища, зокрема зоологія і ботаніка вивчалися у весняний і літній триместри.

Як описує Я. Чепіга, у школі загальна освіта була пристосована до індивідуальних здібностей і потреб дитини, а з певного віку розпочиналася професійна спеціалізація для її підготовки до життя. Учні та відповідно предмети ділилися на чотири категорії: підготовча група (діти 7–10 років), загальноосвітня група (діти 11–14 років), старша група (учні 15–17 років), спеціальна група (учні 17–19 років). Цікаво, що віковий критерій був умовним і змінювався залежно від здібностей [7, с. 190]. Лекції відрізнялися від традиційних: проводилися в різних місцях і мали демонструвати результат індивідуальних зусиль учнів

та колективної праці з учителем (спільне складання плану; збирання фактичного матеріалу на основі спостережень, дослідів, перевірки тощо; письмовий виклад матеріалу). Навчальний процес супроводився активними методами навчання (підготовка учнями рефератів і читання їх перед школярами та батьками, організація відповідальними учнями екскурсій). Система оцінювання також будувалася на індивідуальному підході: навчальні досягнення учня та його участь у громадському житті оцінювалися через кожні три місяці вчителями, самим учнем та його товаришами; бальне оцінювання здійснювалося у порівнянні не з успіхами однокласників, а з попередніми успіхами учня. Як зазначав Я. Чепіга, класний журнал містив не лише бали за чверть, а й "численні психофізичні спостереження щодо здібностей дитини, ручної праці, моральних і розумових якостей, предметів, яких вона навчалась, причини відсталості або великих успіхів тощо" [7, с. 191]. З огляду на це педагог, порівнюючи системи оцінювання в царській російській і бельгійській школах, звертав увагу на необхідність "справедливої різнобічної оцінки здібностей вихованця".

Оскільки школа А. Фарія знаходилася в сільській місцевості, то природничі науки (зоологія, ботаніка, геологія, фізика й хімія) відігравали головну роль, а також вивчалися математика, рідна мова та іноземні мови (англійська, німецька, іспанська, італійська, португальська), географія, історія. У школі практикувалися активні методи навчання (особиста діяльність учнів), зокрема для вивчення природничих наук – спостереження, досліди (індивідуальні та колективні), ручна праця, екскурсії, практичні роботи, гурток природників та ін. з використанням об'єктів (ферма, пташник, пасіка, терарії, акваріуми, особисті садки вихованців тощо); для вивчення географії та історії – ручна праця, екскурсії, читання, гуртки, музеї, реферати, вистави, вільні позашкільні заняття [8, с. 191-194].

У процесі вивчення рідної мови, крім методів спостереження, експерименту, використовувалися ще й такі: усний виклад (розповіді, доповіді, діалоги, дискусії, вистави, декламування казок, віршів тощо), читання (години читання, години казок, вечірні години читання, класне читання з поясненнями і коментарями), твори (самостійний вибір дитиною теми з навколишнього життя, виявлення індивідуальних здібностей учня під час написання творів) тощо [8, с. 193].

На основі аналізу діяльності школи А. Фарія Я. Чепіга виділив ідеї, що актуалізувалися для тогочасної шкільної освіти України: зв'язок школи з навколишнім життям, спільне навчання обох статей, вільна і творча навчальна діяльність дітей у школі без примусу, творча праця вчителів, пріоритетність інтересів дитини в побудові навчально-виховного процесу [8, с. 199]. Це, на нашу думку, свідчить про те, що завдяки Я. Чепізі широкому колу освітян став відомим досвід організації навчального процесу на засадах зовнішньої (внутрішньошкільної) диференціації за такими критеріями, як здатність до навчання (поділ учнів на класи за здібностями), проектування професії в дорослому житті (професійна спеціалізація за групами на четвертому ступені навчання), та внутрішньої (внутрішньокласної) диференціації за рівнем навченості (виконання завдань різної складності індивідуального чи колективного характеру, дозування допомоги з боку вчителя тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз праць знаного українського педагога Якова Чепіги показав, що він на початку ХХ ст. працював над розробленням нової гуманістичної моделі шкільної освіти, де індивідуальний підхід до школярів мав зайняти серед інших принципів центральне місце. Педагог вважав індивідуальний підхід, що уможлиблював вивчення й розкриття навчили, здібностей, талантів кожного учня в процесі різноманітної діяльності, невід'ємною основою навчально-виховного процесу школи. Ідеї Я. Чепіги щодо створення демократичної, національної, діяльної з активно-творчими методами навчання, природовідповідної, узгодженої з генотипом української дитини школи не втрачають актуальності в умовах розбудови особистісно орієнтованої системи освіти в Україні. У межах статті неможливо охопити всі аспекти окресленої проблеми, тому глибшого дослідження потребує порівняння ідей українських педагогів стосовно індивідуалізації навчання розглядуваного періоду. Про це йтиметься в подальших публікаціях.

Використані джерела

1. Чепіга Я. Ф. Віджилі форми старої школи й нова трудова соціалістична школа-комуна / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 206–208.
2. Чепіга Я. Ф. Вільна школа, її ідеї й здійснення їх у практиці / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 156–158.
3. Чепіга Я. Ф. Грунтовні принципи нормальної школи / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 25–28.
4. Чепіга Я. Ф. До трудової вільної школи ! / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 167–172.
5. Чепіга Я. Передмова до проекту української школи / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – №1. – С. 30–37.

6. Чепіга Я.Ф. Соціалізація народної освіти / Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) // Вибр. пед. тв. : навч. посібник / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки АПН України. – Харків : ОВС, 2006. – 328 с. – С. 146–155.
7. Чепіга Я. Школа в Західній Європі й Америці. Нова школа в Б'єржі А. Фарія (Бельгія) / Я. Чепіга // Вільна українська школа (ВУШ). – 1918–1919. – №1–3. – С.184–191.
8. Чепіга Я. Школа в Західній Європі й Америці. Нова школа в Б'єржі А. Фарія (Бельгія) / Я. Чепіга // ВУШ. – 1918–1919. – № 4–5. – С. 191–199.
9. Чепіга Я. Школа й освіта на Україні / Я. Чепіга // ВУШ. – 1918–1919. – №8–9. – С. 132–143.

Berezivska L. D.

YAKIV CHEPIHA'S IDEAS ABOUT INDIVIDUAL APPROACH TO PUPILS AS A LEADING PRINCIPLE OF SCHOOL EDUCATION

Socio-political changes in Ukraine at the beginning of the 1990s gave an opportunity to study the oeuvre of those teachers whose life and activity had been unknown to people during the period of the Soviet Union existence. Yakiv Feofanovych Chepiha (Zelenkevych) (1875–1938) is one of such teachers. The ideas of a prominent teacher, psychologist and public figure influenced greatly the development of pedagogical science in Ukraine. At the time he was a famous teacher in Ukraine as well as abroad. Now his name has been returned to the scientific space.

Y. Chepiha has left a great number of pedagogical works; his oeuvre is still very important nowadays and it needs to be studied further. He prepared more than 150 works. Being a teacher as well as a scientist he studied the problems of pedology, theory of teaching and education of junior pupils in particular, methods of teaching some subjects and history of education. He prepared textbooks for primary school and adult education, teachers' guides, books for pre-school education, children's libraries etc.

The teacher pointed out ideas popular in school education of those days: connection between school and environment, coeducation, free and creative training of children at school without forcing them to study, creative activities of teachers, interests of a child being of primary importance in the cause of educational process.

The analysis of Y. Chepiha's works showed that he started working at the new humanistic model of school education at the beginning of the 20th century according to which the individual approach to a child should be a central one among other principles. He teacher considered the individual approach to be an integral basis for educational process at school which should help to study and discover natural bent, abilities and interests of each child in the process of different activities. Yakiv Chepiha's ideas are important nowadays in the cause of the development of person-oriented educational system in Ukraine.

Key words: *Yakiv Chepiha, school education, individual approach towards pupils, Ukrainian pedagogical idea.*

Стаття надійшла до редакції 25.11.2015 р.